

УДК 069(1-4) (477)+930.253+82-6+929 Захаревич-Захарієвський
М.+Болсуновський К.

Олена Попельницька

кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Olena Popelnytska

PhD, Leading Research Scientist,
The National Museum
of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

elenac503@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2719-2503>

**З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НУМІЗМАТИКИ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ
ЧВЕРТІ ХХ СТ.: ЛИСТУВАННЯ К.В. БОЛСУНОВСЬКОГО ТА
М.Г. ЗАХАРЕВИЧА-ЗАХАРІЄВСЬКОГО З НАУКОВОГО АРХІВУ
НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**FROM THE HISTORY OF UKRAINIAN NUMISMATICS OF THE END OF
XIX – FIRST QUARTER OF XX CENTURY: CORRESPONDENCE
K. V. BOLSUNOVSKY AND M. G. ZAKHAREVYCH-ZAKHARIEVSKY
FROM THE SCIENTIFIC ARCHIVES OF THE NATIONAL MUSEUM OF
THE HISTORY OF UKRAINE**

Анотація

Метою статті є введення до наукового обігу листування К. Болсуновського та М. Захаревича-Захарієвського за 1894–1923 рр., що зберігається у фонді 4 «Матеріали, документи та наукові праці відомого колекціонера та нумізмата Болсуновського Карла Васильовича (1838–1924)» Наукового архіву Національного музею історії України (НМІУ) та є вагомим джерелом вивчення історії становлення вітчизняних нумізматики та музейної галузі. *Наукова новизна* дослідження полягає у реконструкції за писемними джерелами біографії київського нумізмата та археолога М. Захаревича-Захарієвського (1870-і рр. – 1931). *Методологією дослідження* є принцип науковості, історизму, об'єктивності, методи аналізу, класифікації, узагальнення, історико-генетичний та історико-типологічний.

Основними результатами дослідження є реконструкція біографії М. Захаревича-Захарієвського за згадками, що містяться у листах

К. Болсуновського до М. Захаревича-Захарієвського, та відомого колекціонера С. Дроздова. Також було з'ясоване коло наукових практичних та теоретичних питань, які цікавили дослідників, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. вивчали та колекціонували нумізматичні матеріали: проведення експертизи монет для визначення їхньої оригінальності; встановлення контактів з нумізматами-колекціонерами для обміну монетами так інформацією про них; встановлення контактів з продавцями монет та нумізматичних каталогів, зокрема з Сибіру та Західної Європи; моніторинг знахідок монетних скарбів на території Києва та Київщини та їх придбання; створення наукових студій, присвячених вивченню нумізматики зокрема та старожитностей взагалі; діяльність по розбудові нумізматичного відділу Київського художньо-промислового та наукового музею. Було також з'ясоване коло осіб (нумізматів, музейників, археологів, колекціонерів, меценатів, торговців антикваріатом, видавців з Києва, Білої Церкви, Москви, Санкт-Петербурга, Мінусінська, Мюнхена), з якими контактував К. Болсуновський у своїй науковій діяльності: В. Антонович, М. Біляшівський, С. Дроздов, Б. Копилов, С. Кулжинський, М. Макаренко, О. Мердер, М. Петров, Й. Прове, О. Темницький, І. Товстін, Б. Ханенко, В. Хвойка, О. Хельбінг, І. Холодковський, Д. Щербаківський.

Перспективи подальших студювань: продовження вивчення листування К. Болсуновського, що зберігається у Науковому архіві НМІУ, з метою виявлення нової інформації, яка б доповнила та уточнила отримані результати.

Практичне значення досягнутих результатів: одержані результати дослідження та опубліковані писемні джерела можуть бути використані при написанні наукових статей та монографій, побудові музейних експозицій та тимчасових виставок, створенні науково-популярних видань та відеофільмів тощо.

Оригінальність дослідження: вперше до наукового обігу вводяться досі не опубліковані епістолярні джерела, що містять інформацію про наукове життя, ділові стосунки та побут представників наукової інтелігенції Києва та Київщини кінця ХІХ – першої чверті ХХ століття.

Ключові слова: К. В. Болсуновський, М. Г. Захаревич-Захарієвський, Національний музей історії України, нумізматики, архіви, епістолярна спадщина.

Summary.

The aim of the study is introduction to scientific circulation correspondence between K. Bolsunovsky and M. Zakharevich-Zakharievsky for 1894–1923 which stored in the fund 4 ‘Materials, documents and scientific works of the famous collector and numismatist of Bolsunovsky Karl Vasyliovych (1838–1924)’ in the archives of the National Museum of the History of Ukraine (NMHU) and is an important historical source for studying the formation of Ukrainian numismatics and museum industry.

The specified letters contain information on the activities of the Kyiv Art, Industry and Science Museum, the functioning of the market of antiques of the Russian Empire in general and the Ukrainian in particular. Also in the letters there is a lot of interesting information about personal and business relations of the Kyiv scientific intelligentsia of the end of the XIX – beginning of the XX century, details of everyday life at that time, etc. The names of K. Bolsunovsky and M. Zakharevich-Zakharievsky are now known only to a narrow circle of researchers, studying the history of Ukrainian museology. Although at one time they were well known in Kyiv and abroad numismatists and collectors of antiquities. *The scientific novelty* of the study lies in the reconstruction according to written sources of the biography of the Kyiv numismatist and archaeologist Mykola Gavrilovich Zakharevych-Zakharievsky (1870–1931), who was interested in numismatics from a young age. At the age of 10-13 he was a member of the Kyiv circle of numismatists, which included well-known and experienced collectors. Rich numismatic collection of M. Zakharevich-Zakharievsky (which in 1901 numbered about 15,000 coins) consisted of coins of ancient Greece and Rome, as well as Russian coins. Numismatist came from the Belarusian noble family. In the second half of the XIX century representatives of this family lost their noble status (probably after the Polish uprising of 1863) and became rich Kyiv merchants, owners of city real estate. M. Zakharevich-Zakharievsky studied at the University of Kiev, in the late 19th – early 20th century collaborated with the Kyiv Museum of Antiquities and Arts, the Church Archaeological Museum at the Kyiv Theological Academy, and the Numismatic Cabinet of the Kyiv University. After 1917, M. Zakharevich-Zakharievsky received a certificate of protection for his numismatic collection from the Soviet authorities. In the 1920's, M. Zakharevich-Zakharievsky probably took part in the expeditions of the famous archaeologist M. Makarenko. From 1928 M. Zakharevich-Zakharievsky participated in the creation of the numismatic catalog of the Museum of Cults and Everyday Life of the All-Ukrainian Museum Small Town in Kiev. On December 20, 1930, M. Zakharevich-Zakharievsky was arrested on a denunciation. On February 26, 1931, he was sentenced to five years in a labor camp. His valuable collection was apparently confiscated. At the end of 1931, M. Zakharevich-Zakharievsky died in prison.

The second of the authors of these letters, Karl Vasyliovych Bolsunovsky (1838–1924) came from a noble Polish family. From the end of 1870 he was a member of the Kiev numismatic circle and collaborated with V. Antonovych, who headed the Numismatic Cabinet of the University of Kiev. Retiring in 1884, K. Bolsunovsky was engaged in scientific studies in the field of numismatics. In 1899 he prepared for the participants of the XI Archaeological Congress (which took place in Kyiv) sphragistic exhibition. Catalog of this exhibition (with the autograph of the famous historian V. Lyaskoronsky) is stored in the library of NMHU. The NMHU library also has an album of photographs of participants of the Kyiv Archaeological Forum in 1899,

among which is a portrait of K. Bolsunovsky. K. Bolsunovsky was acquainted with the famous Kiev archaeologist V. Khvoyka and with the Director of the Kyiv Art, Industry and Science Museum M. Bilyashivsky, collaborated with the Archaeological Museum at the Kyiv Higher Women's Courses and K. Skarzhynska's Museum in Lubny, and Kyiv Museum of Antiquities and Arts, in 1904 renamed the Kiev Art, Industry and Science Museum. K. Bolsunovsky bought for them numismatic finds and archaeological artifacts. The work of K. Bolsunovsky 'Autonomous coin of Galician Russia of the XIV–XV centuries' is stored in the library of NMHU. In this book there is a gift inscription of the author to the famous numismatist S. Bodylevsky. In the NMHU library is kept a numismatic catalog belonging to K. Bolsunovsky. Into the catalog is pasted a letter dated March 30, 1910 from the B. Kopylov – compiler of this catalog, a well-known numismatist, publisher and editor of the St. Petersburg magazine 'Staraya Moneta'. In 1902–1908 K. Bolsunovsky took care of the numismatic collection of the Kyiv Art, Industry and Science Museum on a voluntary basis. The friendly tone of their correspondence testifies to the friendly relations between K. Bolsunovsky and M. Zakharevych-Zakharievsky. The men was discussed the sale of coins for profit, the purchase of collectible coins and their examination, work at the Kyiv Art, Industry and Science Museum, and more. They were also interested in caring for bees, terms of renting apartments in their apartment buildings etc. K. Bolsunovsky also repeatedly helped M. Zakharevich-Zakharievsky find a job during difficult times, involving his own connections. In his letters M. Zakharevich-Zakharievsky demonstrates a high awareness of the attribution of coins, including counterfeit and his style of writing letters impresses with his intelligence and literacy.

Research methodology – principles of science, historicism, objectivity, methods of analysis, classification, generalization, historical-genetic and historical-typological.

The main results of the study are the reconstruction of the biography of M. Zakharevich-Zakharievsky on the basis of mentions contained in the letters of K. Bolsunovsky to M. Zakharevich-Zakharievsky, as well as to the famous collector S. Drozdov. Both researchers was interest of a number of scientific, practical and theoretical questions to were also clarified: examination of coins to determine their originality; establishing contacts with numismatists-collectors for the exchange of coins and information about them; establishing contacts with collectors to exchange coins and information about them; establishing contacts with sellers of coins and numismatic catalogs, in particular from Siberia and Western Europe; monitoring of finds of coin treasures on the territory of Kyiv and Kyiv region and their acquisition; creation of scientific numismatic studies; creation of the numismatic department of the Kyiv Art, Industry and Science Museum. A number of people (numismatists, museum workers, archaeologists, collectors, patrons, antique dealers, publishers from Kyiv, Bila Tserkva, Moscow, St. Petersburg, Minusinsk, Munich) were also identified, with whom K. V. Bolsunovsky contacted in his scientific activity: V. Antonovych, M. Bilyashivsky, S. Drozdov, B. Kopylov, S. Kulzhinsky, M. Makarenko, O. Merder,

M. Petrov, J. Prove, O. Temnytsky, I. Tovstin, B. Khanenko, V. Hvoyka, O. Helbing, I. Kholodkovsky, D. Shcherbakovsky. *Prospects for further research* are to continue the study of correspondence K. Bolsunovsky, which is stored in the archives of NMHU, to identify new information that would supplement and clarify the obtained. *The practical significance of the achieved results* is that the obtained research results and published written sources can be used in writing scientific articles and monographs, construction of museum expositions and temporary exhibitions, creation of popular science publications, TV programs and videos, etc. *The originality of the study* lies in the fact that for the first time unpublished epistolary sources are introduced into scientific circulation, containing information about the scientific life, business relations and life of representatives of the scientific intelligentsia of Kyiv and Kyiv region of the late XIX – first quarter of the XX century.

Key words: K. V. Bolsunovsky, M. G. Zakharevych-Zakharievsky, National Museum of the History of Ukraine, numismatics, archives, epistolary heritage.

Постановка проблеми. У Науковому архіві Національного музею історії України (далі – НМІУ) у фонді 4 «Матеріали, документи та наукові праці відомого колекціонера та нумізмата Болсуновського Карла Васильовича (1838–1924)» зберігається листування фондоутворювача з М. Захаревичем-Захарієвським. Імена К. Болсуновського та М. Захаревича-Захарієвського нині знайомі лише вузькому колу дослідників, що вивчають історію українського музейництва. Хоча свого часу це були досить відомі у Києві та поза його межами нумізмати, букіністи та колекціонери старожитностей. Означені листи містять інформацію про діяльності Київського художньо-промислового і наукового музею, функціонування ринку антикваріату Російської імперії в цілому та українського зокрема. Також у листах є чимало цікавих відомостей про особистісні та ділові стосунки у середовищі київської наукової інтелігенції кінця XIX – початку XX ст., подробиць тогочасного побутового життя тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Біографію К. Болсуновського у контексті його діяльності як колекціонера старожитностей, зокрема нумізматичних матеріалів, дослідили кілька українських науковців. Зокрема Л. Діденко та С. Булатова розглянули асортимент тих частин особистого архіву К. Болсуновського, які нині зберігаються у Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського та Білоцерківському краєзнавчому музеї¹. Документальні матеріали фонду 4 архіву НМІУ у якості джерельної бази своїх досліджень використали О. Кучерук та О. Завальна². Проте листування К. Болсуновського та М. Захаревича-Захарієвського, що зберігається у Науковому архіві НМІУ, досі не стало предметом жодного з досліджень.

¹ Булатова 2003: 113–125; Діденко-а 2004: 88–111; Діденко-б 2004: 63–72.

² Кучерук 1992: 114–123; Завальна 2011: 104–112.

Якщо персоналії К. Болсуновського дослідники приділили достатньо уваги, біографія М. Захаревича-Захарієвського на сьогодні практично не вивчена. Дослідники³ згадують його лише у контексті дарування зібрання античних монет Київському художньо-промислому та науковому музею (КХПНМ – попередник НМІУ)⁴.

Теоретико-методологічні основи дослідження визначаються наявним комплексом писемних джерел, в першу чергу епістолярних. Це – принципи науковості, історизму та об'єктивності, методи аналізу, класифікації, узагальнення, історико-генетичний та історико-типологічний.

Формулювання цілей статті полягає у введенні до наукового обігу відомостей про київського нумізмата кінця XIX – першої чверті XX ст. М. Захаревича-Захарієвського, виявлених на основі аналізу текстів 32-х листів, написаних М. Захаревичем-Захарієвським та К. Болсуновським один одному у 1894–1923 рр., що зберігаються у Науковому архіві НМІУ. У цьому полягає й новизна означеного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Один з авторів означених листів, Микола Гаврилович Захаревич-Захарієвський (середина 1870-х – 1931) – відомий київський нумізмат, що цікавився нумізматиною з юнацьких років. Вже у 1883 р. він входив до київського гуртка нумізматів, членами якого були знані та досвідчені колекціонери С. Боділевський, М. Чернев, О. Новицький, М. Леопардов, М. Чудовський, К. Болсуновський, С. Мечинський, Г. Арапов, Н. Граббе, М. Біляшівський⁵.

У 1901 р. газета «Кієвлянин» (№ 186) опублікувала повідомлення про нумізматичне зібрання М. Захаревича-Захарієвського: «...вельми велика та коштовна колекція російських та класичних монет, що налічує до 15 000 примірників, враховуючи дублікати, з яких власник зібрання склав окрему систематичну колекцію, котру передбачає подарувати Київському музею старожитностей та мистецтв, про що він повідомив адміністрацію останнього. Означена колекція буде експонуватись у 2-х–3-х гарних великих вітринах, виготовлених на замовлення і коштом дарувальника. У цих вітринах монети будуть представлені за чіткою системою, поділені за хронологією, державною та етнічною приналежністю» (переклад з російської наш. – Авт.). Свої наміри М. Захаревич-Захарієвський здійснив у 1909 та 1913 роках, подарувавши Київському художньо-промислому і науковому музею чималу кількість дублетних монет свого зібрання.

³ Оксеніч 2007: 165–173; Гарбуз 1996: 89.

⁴ М. Захаревич-Захарієвський з 1883 р. по Київському гуртку нумізматів був знайомий з директором КХПНМ М. Біляшівським, див.: Дідух 2003: 19.

⁵ Дідух 2003: 18–24.

Завдяки М. Захаревичу-Захарієвському та двом іншим знайомим київським нумізматам – В. Суріну та С. Бодилевському⁶, у КХПНМ було створено нумізматичний відділ.

Про склад нумізматичного зібрання та деякі аспекти біографії М. Захаревича-Захарієвського «розповідає» його особистий екслібрис, у 2003 р. досліджений вінницьким колекціонером Ю. Шиліним. Означений екслібрис Ю. Шилін вивчав на виданні «Catalogue of Greek coins. The Ptolemies, kings of Egypt» («Каталог грецьких монет. Птолемеї, правителі Єгипту», Лондон 1883), що належало відомому українському вченому-нумізмату В. Анохіну (1930–2019). Ю. Шилін зазначає, що «...на екслібрисі зображений давньогрецький храм...<...>, на фронтоні якого – напис німецькою: «Exlibris N. G. Zacharewitch Zahariewski MCMVIII» (екслібрис Н. Захаревича-Захарієвського, 1908). Нижче фронтона <...> розміщений польський герб «Доліва⁷» <...>. Колонида храму оповита лавровим гіллям, на якому розташовано зображення давньогрецьких монет [з зібрання М. Захаревича-Захарієвського? – Авт.] (аверс і реверс, зліва направо та зверху донизу): 1. Срібна тетрадрахма понтійського правителя Мітрідата VI Євпатора (120–63 рр. до Р. Х.); 2. Срібна сицилійська монета номіналом 12 літр (214–212 рр. до Р. Х.); 3. Рідкісна срібна тетрадрахма сина Мітрідата VI Євпатора – кападокійського правителя Аріората IX (101–87 рр. до Р. Х.); 4. Дуже рідкісна тетрадрахма скіфського правителя Атея (сер. IV ст. до Р. Х.), вперше в науковій літературі описана В. А. Анохіним у 1965 р., але, згідно з цим екслібрисом, відома, як мінімум, з початку ХХ ст.; 5. Рідкісний мідний ас міста Ольвія (438–410 рр. до Р. Х.); 6. Золотий статер Олександра III Великого (336–323 рр. до Р. Х.); 7. Рідкісна срібна тетрадрахма епірського правителя Піра (295–272 рр. до Р. Х.); 8. Рідкісна срібна декадрахма області Зевгітани (270–260 рр. до Р. Х.); 9. Мідна монета міста Ольвія (III ст. до Р. Х.); 10. Ймовірно, мідна вагова гирка із зображенням жіночого обличчя (можливо, Горгони) та написом OLBIO (Ольвія). У правому нижньому куті екслібриса – нерозбірливий підпис художника (Р. Ш. Ш. Р... ца 1908 года)»⁸.

Ю. Шилов також зазначає, що «...у Науковій бібліотеці Київського національного університету ім. Тараса Шевченка зберігається колекція приблизно з двох десятків західноєвропейських нумізматичних аукціонних каталогів 1900–1910 рр. з позначками замовлених М. Захаревич-Захарієвським монет та його київською адресою, здається, по вул. Борисоглебській»⁹.

Зображення гербу «Доліва» на екслібрисі М. Захаревича-Захарієвського свідчить про те, що його власник вважав себе нащадком шляхетської родини.

⁶ Гарбуз 1996: 89.

⁷ Цим польським гербом, зокрема, користувався білоруський шляхетський рід Захаревичі (Zacharewicz). <https://wiki.moda/%D0%94%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B0%20%D0%B3%D0%B5%D1%80%D0%B1>.

⁸ Шилін 2010: 81–85.

⁹ Там само.

Відбиток цього герба наявний і на восковій печатці, якою запечатано конверт одного з листів М. Захаревича-Захарієвського. Проте предки та близькі родичі М. Захаревича-Захарієвського, які володіли у Києві кількома прибутковими будинками, були купцями. Зокрема його батьку – Гаврилу Івановичу, у 1882 р. на Подолі належав будинок по вул. Борисоглібській, 13¹⁰. До 1906 р. М. Захаревич-Захарієвський володів цим будинком одноосібно, у 1906–1914 рр. – спільно з родичем(?) Олександром Юрійовичем Захаревичем-Захарієвським¹¹. Останній був купцем 2-гільдії¹², гласним (депутатом) Київської міської думи, ктитором храму преподобного Серафима Саровського у дачному селищі Пуща-Водиця. У 1903 р., одержавши у спадок маєток у Могилівській губернії¹³, О. Захаревич-Захарієвський проводив більше часу там, ніж у Києві¹⁴. Наявність земельних маєтностей на території Могилівщини може свідчити про білоруське походження предків київських Захаревичів-Захарієвських. Так, Захаревичі гербу «Доліва» згадуються серед шляхетських родів ХІХ ст. Лідського повіту Віленської губернії¹⁵ (нині – Республіка Білорусь). Свій шляхетський статус родина Захаревичів-Захарієвських могла втратити після польського повстання 1863–1864 рр.: у 1868–1871 рр. у Вятській губернії під наглядом поліції відбував заслання учасник повстання Іван Захаревич¹⁶, який міг бути дідом М. Захаревича-Захарієвського.

За цими відомостями можна у загальних рисах реконструювати біографію М. Захаревича-Захарієвського. Він походив із заможної та, певно, у минулому шляхетної родини, яка у другій половині ХІХ ст. втратила дворянський статус. М. Захаревич-Захарієвський володів на Подолі прибутковим будинком¹⁷, який, як свідчить листування К. Болсуновського та М. Захаревича-Захарієвського, перебував у власності останнього ще на початку 1920-х рр.

М. Захаревич-Захарієвський народився приблизно на початку 1870-х рр., навчався у київському(?) університеті, мешкав у Києві. З 1896 р., за свідченням його родички (тітки), був співробітником [київського] Історичного музею¹⁸. У 1896 р. (до створення у 1899 р. Київського музею старожитностей і мистецтв)

¹⁰ І-е прибавление к путеводителю 1882: 61.

¹¹ Весь Киев 1910: 232; Борисоглебская (Глебобориская, Хлебобормская). <https://oldkiev.top/borisoglebska/index.html>.

¹² Весь Киев 1899: 462.

¹³ До дворянських родів Могилівської губернії належали родини Zacharewicz i та Zaharievski, див.: 3.18. Список дворян Могилевской губернии. Страницы 17. Алфавитный список дворянских родов, внесенных в родословные дворянские книги Могилевской губернии. Составлен в 1909 году. Могилев, 1909. <https://amp.ru.google-info.cn/3947146/1/spisok-dvoryanskikh-rodov-mogilevskoy-gubernii.html>.

¹⁴ Захарьевский Александр Юрьев – купец 2 гильдии Киев, купцы христиане, 1911 год. http://genea.musicfancy.net/ru/kyiv_merchants_1911-2; История храма. http://serafim.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=3&showall=1.

¹⁵ Малевский Ч. Список дворянских фамилий Лидского уезда в XIX веке и их гербы. <https://www.petergen.com/lwk/szlachta/szlalidz.shtml>.

¹⁶ Библиографический справочник участников восстания 1863–1864 гг., находившихся под надзором полиции в Вятской губернии. по книге «Политические ссыльные в Вятской губернии в 1825–1905 гг. Всего 1382 лица, в том числе 111 женщин». Луппов П.Н., Киров, 1947. <http://kdkv.narod.ru/1864/Ssilka-Vyatka.html#08>.

¹⁷ Весь Киев 1899: 140.

¹⁸ Заклеймленные властью. Услышь их голоса. По документам фондов Государственного Архива Российской Федерации: «Московский Политический Красный Крест» (1918–1922); «Е. П. Пешкова. Помощь политическим заключенным» (1922–1938). http://pkk.memo.ru/letters_pdf/001758.pdf.

М. Захаревич-Захарієвський міг працював або у музеї київського Товариства старожитностей та мистецтв, або у Музеї старожитностей та мистецтв при київському Університеті Св. Володимира, або у Церковно-археологічному музеї при Київській духовній академії. З 1902 р. М. Захаревич-Захарієвський був дійсним членом Церковно-історичного і археологічного товариства¹⁹.

Згадки у фаховій літературі М. Захаревича-Захарієвського як археолога, можливо, пов'язані з його роботою у 1920-х рр. у експедиціях М. Макаренка. Проте підтверджень цього поки що виявити не вдалось. У одному з листів до С. Дроздова К. Болсуновський писав, що домовився з М. Макаренком про працевлаштування М. Захаревича-Захарієвського. Проте невідомо, чи останній скористувався цією можливістю.

З кінця 1928 р. М. Захаревич-Захарієвський спільно з В. Шугаєвським (1884–1966) – зберігачем нумізматичного зібрання Музею культур і побуту Всеукраїнського музейного містечка працював над створенням музейного нумізматичного каталогу. За два роки дослідники визначили 9,5 тисяч монет, виокремили фальшиві, дублетні та стерті монети, створили інвентар золотих та платинових монет²⁰.

20 грудня 1930 р. М. Захаревича-Захарієвського було заарештовано за доносом та 26 лютого 1931 р. засуджено до п'яти років виправно-трудових таборів.

Дослідник Ю. Шилін згадував, що «...київський колекціонер та укладач рукописного каталогу талерів Прох Зус Цалевич (помер наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр.) розповів В. Анохіну [відомому українському досліднику-нумізмату. – Авт.], що після більшовицького перевороту 1917 р. М. Захаревич-Захарієвський зберіг від конфіскації власну нумізматичну колекцію, переважно з російських та античних монет, отримавши від влади охоронну грамоту. Колекція зберігалася у нього до арешту – приблизно до 1929–1930 рр. М. Захаревич-Захарієвський разом з нумізматом В. Шугаєвським та ще двома знайомими (серед яких був священик), які збиралися для гри у преферанс, були заарештовані за звинуваченням у спробі антирадянського заклоту. Тоді ж нумізматична колекція, вочевидь, була конфіскована і, скоріш за все, розчинилася у сховищах Гохрану, нумізматичні ж довідники потрапили до державних і приватних книгозбірень <...>. За півроку по арешті [приблизно наприкінці 1931 р. – Авт.] М. Захаревич-Захарієвський помер у в'язниці від серцевої недостатності <...>. Співробітник київського Музею історичних коштовностей України Борис Борисович Гарбуз²¹ відшукав у київських архівах

¹⁹ Зразок 2017: 139–140.

²⁰ Зразок 2017: 139–140.

²¹ Гарбуз Борис Борисович у 1995–1999 рр. очолював нумізматичний відділ Національного музею історії України.

деяку інформацію щодо М. Захаревича-Захарієвського, та, ймовірно, за браком часу розвідка не була завершена²²».

У травні та серпні 1931 р. до голови радянської правозахисної організації Допомоги політичним в'язням К. Пешкової з листами звернулась тітка М. Захаревича-Захарієвського – М. Ольшевська, яка благала допомогти з'ясувати долю її репресованого племінника – відомого вченого, археолога-нумізмата. У першому листі М. Ольшевська зазначала, що родина М. Захаревича-Захарієвського складається з його літніх матері та сестри, віком 87-ми та 65-ти років. М. Ольшевська також згадує донос, на підставі якого її племінника було засуджено, оскільки «він не зміг себе захистити, бо завжди був далекий від буденного життя та займався лише наукою». Його 35-річний стаж музейної роботи (1896–1931), за словами М. Ольшевської, могли підтвердити Лаврський музей [Всеукраїнське музейне містечко. – Авт.] та Історичний музей [Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка. – Авт.]²³.

Приводом до арешту М. Захаревича-Захарієвського, крім «буржуазного походження», могла стати його перебування під час Першої світової війни у лавах Білої армії²⁴, хоча цей факт потребує уточнення. Археолог М. Міллер згадував, що нумізмат М. Захаревич-Захарієвський був замучений НКВС під час «золотої лихоманки²⁵»: можливо, фатальну роль у його арешті відіграло володіння цінним нумізматичним зібранням, у складі якого перебували монети з коштовних металів. Невідомо, хто саме написав донос, на підставі якого було заарештовано та засуджено М. Захаревича-Захарієвського. Заарештований разом з ним у 1931 р. В. Шугаєвський unikнув покарання та продовжив працювати у музейній галузі, зокрема у часи нацистської окупації Києва (1941–1943)²⁶.

На жаль, більше відомостей про особу М. Захаревича-Захарієвського поки що розшукати не вдалося.

Другий автор листів, про які йдеться у цій статті, Карл Васильович Болсуновський (1838–1924), походив зі шляхетської польської родини. Дослідники зазначають, що з 1859 р. (за іншими відомостями – з 1861 р.) він навчався на історико-філологічному відділенні київського Університету Св. Володимира²⁷, де познайомився із професором В. Антоновичем²⁸, який очолював університетський мюнц-кабінет. Проте у статті «В. Антонович як

²² Шилін 2010: 81–85.

²³ Заклеймленные властью. Услышь их голоса. По документам фондов Государственного Архива Российской Федерации: «Московский Политический Красный Крест» (1918–1922); «Е. П. Пешкова. Помощь политическим заключенным» (1922–1938). http://pkk.memo.ru/letters_pdf/001758.pdf

²⁴ Захаревич-Захарьевский Николай Гаврилович. Университет. Археолог и нумизмат. 20 дек. 1930 арестован в Киеве. 26 фев. 1931 приговорен к заключению в лагерь. http://swolkov.org/2_baza_beloe_dvizhenie/pdf/Uchastniki_Belogo_dvizhenia_v_Rossii_08-Z.pdf.

²⁵ Міллер 1954: 84.

²⁶ Валентин Шугаєвський. <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/2fdf5fede6425b22>.

²⁷ Кучерук 1992: 114.

²⁸ Там само.

нумізмат. Історичний нарис²⁹» К. Болсуновський згадує, що його перше знайомство з В. Антоновичем відбулося лише у 1875 р. Наступного року К. Болсуновський продав університетському мюнц-кабінету 22 бронзові римські та антиохійські монети III–IV ст. н. е., що походили зі скарбу, у 1876 р. виявленого у садибі Магуріна, розташованій у київській історичній місцевості Плоске. Саме тоді, за словами К. Болсуновського, почалась його співпраця з В. Антоновичем³⁰. Автор публікації також згадує про створення наприкінці 1870-х рр. у Києві нумізматичного товариства у складі С. Бодилевського, М. Леопардова, Д. Чудновського, М. Чернева, С. Менчинського, О. Новицького, М. Граббе, М. Суріна, Г. Арапова та інших. В. Антонович консультував київських нумізматів та користувався їхніми послугами у придбанні для університетського нумізматичного музею монет, яких бракувало у колекції³¹. Серед паперів К. Болсуновського, що зберігаються в архіві НМІУ, є два листи від В. Антоновича, датовані 29 жовтня та 29 листопада 1899 р. та написані у досить приязному тоні.

Смерть батька у 1861 р. та брак коштів змусили К. Болсуновського залишити навчання в університеті³²: він працював приватним учителем, займався різною трудовою діяльністю. Відомий поет М. Рильський в оповіданні «Коли копають буряки», згадуючи свої зустрічі з літнім К. Болсуновським у Сквирі, зазначив: «Він був журналістом, був і помічником капітана на якомусь пароплаві навіть кавунами торгував³³». З 1872 р. К. Болсуновський служив на Києво-Брестській залізниці³⁴, потім – бухгалтером у канцелярії Південно-Західної залізниці³⁵, у 1880 р. вийшов у відставку за станом здоров'я. Залишити службу К. Болсуновському, певно, дозволив продаж сквирської родинної садиби та кошти, успадковані після смерті його дядька. Саме тоді Карл Васильович став власником двоповерхового будинку, адресою якого довідник «Весь Київ» за 1882 р. вказує вул. Мало-Жандармську, 18. З 1888 р., після перейменування цієї вулиці та зміни нумерації будинків київською адресою К. Болсуновського стала вул. Маріїнсько-Благовіщенська, 90. Саме ця адреса вказана на поштовому папері, на якому написані деякі листи, адресовані М. Захаревичу-Захарієвському. У 1917 р., продавши свій будинок (що стояв на розі нинішніх вулиць Саксаганського і Толстого і до наших днів не зберігся) удові видавця Л. Ідзиковського³⁶ (з яким К. Болсуновський за його життя підтримував дружні стосунки), К. Болсуновський перебрався до м. Сквирі, де решту життя прожив

²⁹ Болсуновский 1911-а: 124–127; Болсуновский 1911-б: 141–143; Болсуновский 1912: 12–16.

³⁰ Болсуновский 1911-а: 125.

³¹ Болсуновский 1911-а: 125–126.

³² Кучерук 1992: 114.

³³ Цимбалюк, Вернигора, Ільченко 2003.

³⁴ Плівачук 2019: 90.

³⁵ Завальна 2011: 109.

³⁶ Кучерук 1992: 119.

у невеликому будинку на вул. Красній, 6³⁷ (нині – Богачевського, 20). На честь відомого дослідника на цьому будинку нещодавно було встановлено меморіальну дошку.

На користь того, що означений будинок не був «родинним гніздом» К. Болсуновського (як про це пише О. Кучерук³⁸ та О. Завальна³⁹), свідчать згадка К. Болсуновського у листі від 25.06.1915 до С. Дроздова про бажання придбати помешкання у сільській місцевості: «У Таращі придивився будиночок: восьмикімнатний, дерев'яний, обкладений цеглою. При ньому фруктовий сад, кращий за мій у Києві. Вартує 5500 рублів⁴⁰» (переклад з російської наш. – Авт.). Зрештою К. Болсуновський став власником помешкання у Сквирі.

Вийшовши у відставку, К. Болсуновський займався науковими студіями у галузі нумізматики та історії, був обраний почесним членом кількох наукових товариств, зокрема Київського відділення Імператорського Російського військово-історичного товариства. У 1899 р. він підготував для учасників XI-го Археологічного з'їзду (що пройшов у Києві) сфрагістичну виставку⁴¹, каталог якої⁴² (із автографом відомого історика В. Ляскоронського) зберігається у книгозбірні НМІУ. У бібліотеці НМІУ також наявний альбом світлин учасників київського археологічного форуму 1899 р., серед яких – портрет К. Болсуновського.

К. Болсуновський був знайомий з відомим київським археологом В. Хвойкою, першим директором Київського художньо-промислового та наукового музею М. Біляшівським; співпрацював з Археологічним музеєм при Київських вищих жіночих курсах⁴³, Музеєм К. Скаржинської у Лубнах⁴⁴, Київським музеєм старожитностей та мистецтв (у 1904 р. перейменований на Київський художньо-промисловий і науковий музей), купуючи для них нумізматичні знахідки та археологічні артефакти.

У 1902 р. К. Болсуновського було обрано членом Київського Товариства старожитностей і мистецтв та членом Комітету правління Київського музею старожитностей і мистецтв⁴⁵. На честь офіційного відкриття у 1904 р. Київського художньо-промислового і наукового музею (попередника НМІУ) К. Болсуновський передав до музейного зібрання кілька історичних раритетів, зокрема рукописний документ «Дозвіл Д. Басанському на поїздку до Києва» за

³⁷ Цимбалюк, Вернигора, Ільченко 2003.

³⁸ Кучерук 1992: 119.

³⁹ Завальна 2011: 111.

⁴⁰ Науковий архів Національного музею історії України (далі – НА НМІУ), ф. 4, оп. 1, спр. 14, арк. 86зв.

⁴¹ Кучерук 1992: 116.

⁴² Болсуновский К. Каталог предметов, выставленных в Университете Св. Владимира во время XI Русского Археологического Съезда в Киеве. Витрина А. Привесные печати и пломбы. Киев: Типография И. И. Чоколова, 1899.

⁴³ Кучерук 1992: 119.

⁴⁴ Супруненко 2000: 69–71.

⁴⁵ Завальна 2011: 110.

підписом кошового отамана Війська Низового Запорозького І. Малашевича (1714–1734) та археологічні знахідки із Мінусінської улоговини у Сибіру⁴⁶.

З 1902 р. К. Болсуновський на громадських засадах опікувався нумізматичним зібранням Київського музею старожитностей і мистецтв та Київського художньо-промислового і наукового музею. У 1908 р. його змінив Ф. Колодій⁴⁷, у листі до якого від 03.11.1908 К. Болсуновський писав: “Як Вам відомо, монетам нашого музею не вистачає детального опису, а той скорочений каталог, який склав за російськими монетами покійний жертводавець С. Бодилевський, не відповідає вимогам сучасної науки. Спроби нашого поважного директора М. Біляшівського звалити цю роботу на мої старечі плечі не увінчалися успіхом, і тепер він доручив мені прохати Вас, дорогий Федоре Олександровичу, прийняти цю роботу в свої руки. Приєднуючись до його прохання, я готовий обіцяти моє особисте співробітництво в складанні цього каталогу всякий раз, коли Ви цього від мене будете вимагати⁴⁸».

У книгозбірні НМІУ зберігається праця К. Болсуновського «Автономна монета Галицької Русі XIV–XV ст.» (1905) з дарчим написом автора відомому нумізмату С. Бодилевському⁴⁹. Інша книга⁵⁰ з бібліотеки НМІУ – нумізматичний каталог, належала К. Болсуновському. До книги вклеєно лист від 30.03.1910 К. Болсуновському від укладача цього каталогу – відомого нумізмата, видавця та редактора петербурзького часопису «Стара монета» Б. Копилова⁵¹. Вклеювання означеного листа до книги, певно, не було випадковим, адже К. Болсуновський колекціонував автографи видатних осіб.

Переїхавши у 1917 р. до Сквири, К. Болсуновський створив при місцевій гімназії музей, до якого передав деякі предмети зі власного зібрання. Свої колекції К. Болсуновський заповів Білоцерківському краєзнавчому музею, директором якого був його друг С. Дроздов. До цього ж музею була передана й частина архіву К. Болсуновського, а його листування та рукописи статей надійшли до Київського музею українських діячів науки⁵². Після ліквідації означеного музею частина епістолярного спадку К. Болсуновського була передана до НМІУ.

***

⁴⁶ Безкоровайна, Сорокіна, Діденко 2009: 358–363.

⁴⁷ Отчет Киевского художественно-промышленного и научного музея 1914: 4.

⁴⁸ Діденко 2004-а: 100.

⁴⁹ Бодилевський Сава Васильович (1822–1907) – нумізмат, який подарував своє зібрання російських монет (рідкісні взірці срібних монет київських князів Ярослава та Володимира) Київському художньо-промислому і науковому музею.

⁵⁰ Копылов Б. Монеты XVIII столетия. Каталог золотых, серебряных и медных монет с 1700 по 1802 год. Нумизматическая торговля Б. Ф. Копылова. Санкт-Петербург: тип. А. Бенке, 1910.

⁵¹ Копилов Борис Федорович (1873–1913) – купець І-ї гільдії, власник банківської контори, нумізмат, колекціонер і торговець, організатор нумізматичних аукціонів; з 1910 р. видавав журн. «Старая монета».

⁵² Діденко 2004-а: 98–101.

Приязний тон листування К. Болсуновського та М. Захаревича-Захарієвського (різниця у віці яких була досить солідною) свідчить про товариські стосунки, що склались між двома нумізматами. У обох чоловіків були спільні ділові інтереси: їх цікавила торгівля монетами з метою одержання прибутку; придбання колекційних монет та проведення їхньої експертизи; купівля нумізматичних каталогів, в першу чергу закордонних; спільна робота у Київському музеї старожитностей і мистецтв тощо.

У листах за 1896–1916 рр. К. Болсуновський, зокрема, пише: «Надсилайте пану Прове⁵³ монети, проте він навряд-чи зараз перебуває у Москві. Чи чули Ви про крадіжку монет у Церковно-Археологічному Музеї⁵⁴? Дізнайтесь, будь ласка, коли і як це трапилось. Микола Іванович Петров⁵⁵ зараз у Круглику⁵⁶. Це вже другий випадок з цим музеєм» (недатований лист за [1898 р.]; переклад з російської наш. – Авт.); «Прикро, проте я не можу один вирішити питання придбання печатки: Б. І. Ханенка нема у Києві, а бідний М. Ф. Біляшівський⁵⁷ при смерті...» (лист від 07.03.1904⁵⁸; переклад з російської наш. – Авт.); «В. Б. Антонович⁵⁹ повернув Ваші монети; надсилаю Вам їх. Узяв усього на 4 рублі. Гроші будуть через тиждень. У мене лежать 5 рублів князя Бенієрського. Якщо Ви збираєтесь надіслати йому, згідно його рішення, усі східні монети, відокремте їх та запечатайте для відправки поштою... Надсилаю Вам також листи Британського Консула та Helbinga⁶⁰ – що вони хочуть» (лист від 07.04.1904⁶¹; переклад з російської наш. – Авт.); «Був сьогодні у Антоновича: монета Візантійська аналогічного типу, така є у Кабінеті Університету⁶². Пропозиція відхилена» (лист від 15.05.1904⁶³; переклад з російської наш. – Авт.); «Особа, що принесе Вам цей лист, має якісь рублі 1896 року рідкісні, копійки й печатки. Сподіваюсь, що виявиться що-небудь важливе – надсилаю Вам» (лист від 25.05.1906⁶⁴; переклад з російської наш. – Авт.); «Є нагода придбати у Інородців⁶⁵ монети. Додаю лист Болсуновського⁶⁶ <...> Іосифовича. Йому можна доручити покупку, але до нашого листа додати малюнки – еталони для придбання. Надішліть малюнки монет, реалістичні та цікаві, які я попрошу його

⁵³ Московський підприємець, благодійник та меценат Й. К. Прове (1833–1901).

<https://gufo.me/dict/moscow/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5>

⁵⁴ Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії, розташовувався на Подолі, де на вул. Борисоглібській, 13 мешкав М. Захаревич-Захарієвський, який, не виключено, співпрацював з означеним музеєм з питань придбання та експертизи монет.

⁵⁵ Петров Микола Іванович (1840–1921) – завідувач Церковно-археологічного музею Київської духовної академії (у 1872–1919).

⁵⁶ Село під Києвом.

⁵⁷ Біляшівський Микола Федотович (1867–1926) – директор Київського художньо-промислового і наукового музею.

⁵⁸ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. 31.

⁵⁹ Антонович Володимир Боніфатійович (1834–1908) – історик, археолог, нумізмат, професор київського Університету Св. Володимира.

⁶⁰ Хельбінг О. (Otto Helbing) – власник нумізматичної крамниці у Мюнхені. https://de.wikipedia.org/wiki/Hugo_Helbing

⁶¹ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. 32, 32зв.

⁶² Нумізматичний кабінету київського Університету Св. Володимира.

⁶³ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. 41, 41зв.

⁶⁴ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. 46.

⁶⁵ Йдеться про корінних мешканців околиці м. Мінусінська у Сибіру.

⁶⁶ Певно, йдеться про родича чи однофамільця К. Болсуновського.

придбати для Вас. Це порядна людина і вельми мені зобов'язана» (лист від 20.02.1914⁶⁷; переклад з російської наш. – Авт.).

В свою чергу М. Захаревич-Захарієвський у листах демонструє високу обізнаність у питанні атрибуції монет, зокрема фальшивих, а його чемна манера листування приємно вражає інтелігентністю та грамотністю. У листі від 10.05.1897⁶⁸ він пише: «Виражаю Вам мою щирю та глибоку вдячність за увагу, пам'ять та добре ставлення до мене. Я переконаний, що монети російські, про які пише пан Чапанський з Харкова, фальшиві або новороби, оскільки дивно, що подібні шедеври зберігались у однієї особи десь у провінції, причому особи, абсолютно невідомої у нумізматичному світі» (переклад з російської наш. – Авт.).

Зважаючи на компетентність М. Захаревича-Захарієвського у нумізматичних питаннях, К. Болсуновський звертався до нього по допомогу. Так, у листі від 12.01.1903⁶⁹ він просив: «Біляшівський тисне й вимагає статтю про Великокнязівську гривню, а у мене вона ще не готова. Бракує відомостей про вагу гривен. Не відмовтесь узяти додому, щоб коли я заїду (післязавтра) можна було міряти. Зробіть мені, будь ласка, вибірку на яких монетах є ніс корабля?» (переклад з російської наш. – Авт.).

У листі від 10.06.1907⁷⁰ К. Болсуновський, повідомляючи про одержання Київським художньо-промисловим і науковим музеєм державної субсидії, зазначає: «Розраховуємо купувати старожитності і монети, у останньому випадку звернемось до Вашої кваліфікованої допомоги. До речі, прийняли до музею 3 середньовічні монетки, які я визначити не можу. Додаю їх на Ваше визначення, чим зробите для нас неоціненну послугу» (переклад з російської наш. – Авт.).

В свою чергу, М. Захаревич-Захарієвський звертався з проханнями до К. Болсуновського. Так, у листі від 16.11.1903⁷¹ він пише: «Додаю перелік мідних монет, яких бракує у моїй колекції, тому просив би Вас при нагоді відіслати його до Мінусінська торговцю⁷², щоб він підбирав перелічені у списку монети, винятково лише доброї збереженості та повідомляв би нам» (переклад з російської наш. – Авт.). А у листі від 09.01.1904⁷³ М. Захаревич-Захарієвський запитує: «Будьте ласкаві мені повідомити, чи писали Ви пану Гірземану до Лейпцига стосовно видань нумізматичних колекцій Британського музею “British Museum Catalogue of Greek coins”» (переклад з російської наш. – Авт.).

⁶⁷ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. б/н.

⁶⁸ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. б/н.

⁶⁹ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. 20, 20зв.

⁷⁰ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. 55, 55зв., 56.

⁷¹ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. 60, 60зв.

⁷² У 1903–1913 рр. К. Болсуновський листувався з антикваром з м. Мінусінська І. Товстіним з питань придбання місцевих старожитностей.

⁷³ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. 114.

***

Крім ділових питань, у листах чоловіки обговорювали догляд за бджолами (серед документів К. Болсуновського зберігаються його посвідчення члена Товариства бджолярів, а М. Захаревич-Захарієвський мав власну пасіку), зачі в оренду квартир у приналежних їм прибуткових будинках, навіть засіб від облисіння. Автори листів також надсилають один одному гостинці. Так, у листі від 29.08.1894⁷⁴ К. Болсуновський дякує за надіслані гриби, а листі від 17.01.1900⁷⁵ просить М. Захаревича-Захарієвського бути його душеприкажчиком. Іноді К. Болсуновський звертався до М. Захаревича-Захарієвського з проханням позичити гроші, і, певно, не отримував відмови.

Під час читання цих листів складається враження, що цих двох людей поєднувало набагато більше, ніж захоплення нумізматикою та торгівля монетами. Стосунки, що склались між прагматичними літнім К. Болсуновським та молодим і недосвідченим у багатьох життєвих питаннях М. Захаревичем-Захарієвським нагадують відносини між батьком та сином: один зі своїх листів К. Болсуновський завершує словами «Тисну Вашу руку та міцно цілую» (переклад з російської наш. – Авт.). Обидва чоловіки довіряли один одному у фінансових справах. Так, листом від 07.06.1897⁷⁶ К. Болсуновський повідомляє, що отримав адресовану М. Захаревичу-Захарієвському поштове відправлення з монетами: «...я майже не сумніваюсь, що це Ваші монети. Щоб Ви одержали повне задоволення, я сам їх одержу, проте розпечатувати не буду» (переклад з російської наш. – Авт.).

Мешкаючи у Сквирі, К. Болсуновський доручав М. Захаревичу-Захарієвському одержувати гроші зі свого банківського рахунку для купівлі предметів першої необхідності (які потім переправлялись до Сквири), хоча у Києві у цей час мешкала рідна племінниця К. Болсуновського.

Дружні стосунки між двома самотніми інтелігентними людьми виглядають уповні закономірно, адже жоден з них не мав власної сім'ї, а складний характер М. Захаревича-Захарієвського, певно, заважав йому контактувати з родичами, які, до того ж, після 1917 р. переїхали до Одеси, як про це у листі згадує К. Болсуновський. Дивакуватість М. Захаревича-Захарієвського відзначав і К. Болсуновський, який у листі до С. Дроздова від 07.09.1918⁷⁷ назвав його «Миколою-диваком⁷⁸», а у листі від 20.12.1919⁷⁹ писав: «Микола Гаврилович також порозумнішав: працює експертом при банках, де відкривають

⁷⁴ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. 7, 7зв.

⁷⁵ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. 15.

⁷⁶ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. 9, 9зв.

⁷⁷ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 14, арк. 42.

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Там само. арк. 20.

сейфи і виявляють золото, годинники та інші коштовності⁸⁰» (переклад з російської наш. – Авт.).

К. Болсуновський допомагав М. Захаревичу-Захарієвському у працевлаштуванні, залучаючи до цього власні зв'язки. У листі від 04.03.1920⁸¹ він слушно радить М. Захаревичу-Захарієвському: «Якщо Вам дасть посаду Макаренка⁸² – чудово. Чому не надсилаєте мені його адресу? Сподіваюсь, що він мене не забуває! Адже кому ж він завдячує посадою при Південній залізниці, як не мені!» (переклад з російської наш. – Авт.). У листі до С. Дроздова від 06.05.1921⁸³ К. Болсуновський пише: «Від Миколи Гавриловича я часто одержую листи. Бідує, а про мене все-таки не забуває. А між тим, я виклопотав для нього місце учителя⁸⁴» (переклад з російської наш. – Авт.).

Попри певну непристосованість до життєвих реалій М. Захаревич-Захарієвський був гарним товаришем. Про це свідчить сам факт його листування з К. Болсуновським у буремні 1917–1923 роки. У листах до С. Дроздова К. Болсуновський відзначав доброту М. Захаревича-Захарієвського, його готовність допомагати близьким. Дізнавшись, що С. Дроздов орендує квартиру у київському будинку М. Захаревича-Захарієвського, К. Болсуновський у листі до С. Дроздова від 03.04.1917⁸⁵ зазначає: «Ви для нього необхідна людина зараз. Микола Гаврилович потребує людини, з якою він міг би порадитись і отримати допомогу. Знаючи доброту М. Г., я впевнений, що він протягне Вам руку допомоги⁸⁶» (переклад з російської наш. – Авт.).

Протягом 1917–1923 р. загальний настрій листів К. Болсуновського з оптимістичного перетворюється на розпачливий та безнадійний. Він відверто оповідає товаришу по листуванню подробиці тяжких випробувань, що випали на долю населення Сквири: дорожнеча та дефіцит продуктів першої необхідності, голод, розруха, епідемії, відсутність дров для опалення, знецінення банківських заощаджень. У листі від 01.03.1921⁸⁷ він пише «Життя моє сумне і мізерне» та «Не очікував дожити до цих часів!» (переклад з російської наш. – Авт.), у листі від 09.05.1921⁸⁸ – «.інші кияни [тобто усі, крім М. Захаревича-Захарієвського. – Авт.] забули про мене, вважаючи, не без підстав, що я вже повинен був померти. Так, хочеться вже померти, проте організм міцний» (переклад з російської наш.

⁸⁰ Там само; М. Захаревич-Захарієвський, певно, виконував експертизу цінних речей, виявлених у сейфах. Мистецтвознавець Ф. Ернст згадував, що в липні 1919 р. Нарокомфін створив комісію по відкриттю банківських сейфів за участі представників Всеукраїнського комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва. Тоді було виявлено чимало речей великої художньої вартості (нумізматичні матеріали, старовинні медалі, рукописи, картини, мініатюри, порцеляна, ювелірні вироби, церковна старовина, рідкісні тканини – слухцькі пояси, цінні видання, старовинне срібло і металевий посуд, табакерки), див.: Ернст 2002: 449.

⁸¹ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. 76, 76зв., 77.

⁸² Макаренко Микола Омелянович (1877–1938) – відомий археолог і мистецтвознавець, у 1920–1925 рр. очолював Музей мистецтв ВУАН, створений на основі колекції Б. Ханенка; у 1920-х рр. проводив розкопки на Київщині та у Києві.

⁸³ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 14, арк. 26.

⁸⁴ Там само.

⁸⁵ Так само, арк. 53, 53зв.

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. 69, 69зв., 70, 70зв.

⁸⁸ Так само, арк. б/н.

– Авт.). Певно, лише комунікабельність та практичність К. Болсуновського, якими він відзначався протягом свого життя, допомагали йому у дуже похилому віці самотужки виживати за таких умов. Він викладав у гімназії (проте зарплати не вистачало), давав приватні уроки іноземних мов, продавав цінні книги та документи зі свого зібрання, брав до себе квартирантів, які допомагали по господарству та замість грошей (що все більше знецінювались) годували його обідами.

За згадками у листах К. Болсуновського стає зрозуміло, що й життя М. Захаревича-Захарієвського у тогочасному Києві було тяжким та трагічним. У листі від 04.03.1920⁸⁹ К. Болсуновський радить: «Не сплачуйте контрибуцію, оскільки у Вас немає грошей. Подайте заяву, що Ви банкрут, бідний, як і я – і Вас звільнять» (переклад з російської наш. – Авт.). М. Захаревич-Захарієвський як власник нерухомості, був змушений сплачувати чималий податок на користь радянської влади, а ухиляння від цього загрожувало репресіями і розстрілами⁹⁰. У недатованому листі до М. Захаревича-Захарієвського (приблизно 1923 р.⁹¹) К. Болсуновський пропонує йому покинути Київ: «Залиште цей нещасний Київ, де навіть клімат поганий, холодний, де немає людей, немає їжі, немає мети» (переклад з російської наш. – Авт.).

Основними результатами дослідження є реконструкція біографії М. Захаревича-Захарієвського за згадками, що містяться у листах К. Болсуновського до М. Захаревича-Захарієвського, а також до відомого колекціонера С. Дроздова. Крім цього, були залучені інші писемні джерела, що дозволили з'ясувати роки життя відомого нумізмата, його походження та частково – склад і долю його нумізматичного зібрання.

Також були розглянуті певні аспекти біографії відомого нумізмата К. Болсуновського, яким досі дослідники не приділяли уваги: діяльність К. Болсуновського як нумізматичного експерта та посередника у купівлі монет між продавцями (зокрема нумізматичними фірмами) та київськими колекціонерами і музейними установами: нумізматичним кабінетом Університету Св. Володимира та Київським художньо-промисловим і науковим музеєм.

У процесі дослідження також вперше було з'ясоване коло наукових практичних та теоретичних питань, які цікавили вітчизняних дослідників, що наприкінці ХІХ – у першому десятилітті ХХ ст. вивчали та колекціонували нумізматичні матеріали (оскільки діяльність К. Болсуновського та М. Захаревича-Захарієвського можна розглядати як приклад типової діяльності пересічних українських нумізматів до 1917 р.): купівля та продаж монет для

⁸⁹ Так само, арк. 76, 76зв., 77.

⁹⁰ Єфименко 2021.

⁹¹ НА НМІУ, ф. 4, оп. 1, спр. 8, арк. 93.

власного зібрання та на замовлення приватних збирачів та музеїв; проведення експертизи монет для визначення їхньої оригінальності; встановлення контактів з нумізматами-колекціонерами для обміну монетами так інформацією про них; встановлення контактів з продавцями монет (зокрема з нумізматичними фірмами), зокрема з Сибіру та Західної Європи; придбання та продаж нумізматичних каталогів; створення наукових студій з вивчення нумізматичних пам'яток; участь у створенні нумізматичного відділу Київського художньо-промислового та наукового музею та інших музейних закладів.

Було також з'ясоване коло осіб (нумізматів, музейників, археологів, колекціонерів, меценатів, торговців монетами, видавців з Києва, Білої Церкви, Москви, Санкт-Петербурга, Мінусінська, Мюнхена), з якими контактували К. Болсуновський та М. Захаревич-Захарієвський у своїй діяльності: професор київського Університету Св. Володимира, археолог та нумізмат В. Антонович; директор Київського художньо-промислового і наукового музею, археолог, нумізмат та етнограф М. Біляшівський; колекціонер предметів старовини, букініст та нумізмат С. Дроздов; нумізмат, упорядник нумізматичних каталогів, редактор та видавець часопису «Стара монета» Б. Копилов; завідувач лубенського Музею К. Скаржинської С. Кулжинський; археолог М. Макаренко; колекціонер предметів старовини О. Мердер; директор Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії М. Петров; колекціонер та меценат Й. Прове; колекціонер церковних старожитностей О. Темницький; антиквар І. Товстін; меценат і колекціонер Б. Ханенко; археолог В. Хвойка; торговець монетами О. Хельбінг; нумізмат, редактор часопису «Стара монета» І. Холодковський; мистецтвознавець Д. Щербаківський.

References

- Andriuca A.** (2012). *Kljuch k razumeniju proshlogo* [The key to understanding the past]. *Antikvar*, no. 7–8(65), pp. 68–79 [in Russian].
- Bezkorovaina Yu., Sorokina S., Didenko S.** (2009). *Kytaiski starozhytnosti in the collection «minusinskykh bronz» (z fondiv NMHU)* [Chinese antiquity among the Zbirtsa «Minusinsk's bronzes» (from the fund of the NMHU)]. *Rol muzeiv u kulturnomu prostori Ukrainy y svitu: stan, problemy, perspektyvy rozvytku muzeinoi haluzi (Zbirnyk materialiv zahalnoukrainskoi naukovoï konferentsii z problem muzeieznavstva, prysviachenoï 160-richiu zasnovannia Dnipropetrovskoho istorychnoho muzeiu im. D. I. Yavornytskoho)* [Proceedings of the Conference Title], vol. 11, pp. 358–363. [in Ukrainian].
- Bolsunovskij K.-a** (1911). *Antonovich kak numizmat* [Antonovich as a numismatist]. *Staraja Moneta*, 1911, no. 7, pp. 124–127 [in Russian].
- Bolsunovskij K.-b** (1911). *Antonovich kak numizmat* [Antonovich as a numismatist]. *Staraja Moneta*, 1911, no. 8, pp. 141–143 [in Russian].

- Bolsunovskij K.** (1912). *Antonovich kak numizmat* [Antonovich as a numismatist]. Staraja Moneta, 1912, no. 1, pp. 12–16 [in Russian].
- Bulatova S.** (2003). *Ohliad rodovoho arkhivu fondu Bolsunovskikh u zibranni Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Review of the ancestral archive of the Bolsunovsky collection in the collection of the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. *Rukopysna ta knyzhкова spadshchyna Ukrainy*, vol. 8, pp. 113–125. [in Ukrainian].
- Ves' Kiev: adresnaja i spravocchnaja kniga** (1899). [All Kiev: address and reference book]. Izdateli M. A. Rodominskij, A. A. Rogozinskij. Kiev: Tip. N. Barskogo [in Russian].
- Ves' Kiev: adresnaja i spravocchnaja kniga** (1910). [All Kiev: address and reference book]. Izdatel' S. M. Boguslavskij. Kiev: Tipografija 1-j Kievskoj arteli Pечатnogo dela [in Russian].
- Harbuz B.** (1996). *Numizmatychna kolektsiia natsionalnogo muzeiu istorii Ukrainy* [Numismatic collection of the National Museum of History of Ukraine] *Visnyk Natsionalnogo banku Ukrainy*, no. 3, pp. 84–90 [in Ukrainian].
- Didenko L.-a** (2004). *Intelihentsiia Bilotserkivshchyny ta ukrainske vidrodzhennia druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. v arkhivnii kolektsii Bilotserkivskoho kraieznavchoho muzeiu* [The intelligentsia of Bila Tserkva and the Ukrainian revival of the second half of the XIX – early XX centuries in the archival collection of the Bila Tserkva Museum of Local Lore]. *Rukopysna ta knyzhкова spadshchyna Ukrainy*, vol. 9, pp. 88–111 [in Ukrainian].
- Didenko L.-b** (2004). *Lysty do Karla Vasylovycha Bolsunovskoho v dokumentalnykh fondakh Bilotserkivskoho kraieznavchoho muzeiu* [Letters to Karl Vasyliovych Bolsunovsky in the documentary funds of the Bila Tserkva Museum of Local Lore]. *Yuriivskiy litopys*, pp. 63–72 [in Ukrainian].
- Didukh L.** (2003). *Numizmatychni doslidzhennia M. F. Biliashivskoho* [Numismatic research of M. F. Bilyashivsky]. *Naukovi zapysky NaUKMA*, vol. 21. Istorychni nauky, pp. 18–24 [in Ukrainian].
- Yefymenko H.** (2021). «Sarana z Rosii» i rozstrily. *Yak obbyrally kyivskykh «oliharkhiv»* [«Locust from Russia» and shootings. How Kyiv «oligarchs» were

- robbed]. *Istorychna Pravda*. 17 travnia 2021 r.
<https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/05/17/159506>. [in Ukrainian]
- Ernst F.** (2002). *Sprava okhorony pamiatok mystetstva i starovyny u Kyievi* [The matter of protection of monuments of art and antiquity in Kyiv]. *Khronika–2000. Ukrainskyi kulturolohichnyi almanakh*, vol. 51–52, pp. 445–453 [in Ukrainian].
- Zavalna O.** (2011). *Osobysti dokumenty istoryka ta kolektsionera K. V. Bolsunovskoho, shcho zberihaiutsia v naukovomu arkhivi muzeiu* [Personal documents of historian and collector K. V. Bolsunovsky stored in the scientific archive of the museum]. *Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Tematychnyi zbirnyk naukovykh prats*, pp. 104–112 [in Ukrainian].
- Zvidomlennia za 1921 rik. Vseukr. akad. nauk* (1923). [Report for 1921. All-Ukrainian. Acad. Science]. Berlin: Vyd-vo Ukr. Molodi [in Ukrainian].
- Zverev S.** (2012). *Rossijskie numizmaty konca XIX – nachala XX v.: I. M. Holodkovskij (1866–1931)* [Russian numismatists of the late XIX – early XX century: I. M. Kholodkovsky (1866–1931)]. *Peterburgskij kollektioner*, no. 4 (72), pp. 26–30 [in Russian].
- Zraziuk Z.** (2017). *Z istorii numizmatychnoi kolektsii Tserkovno-arkheolohichnoho muzeiu pry Kyivskii dukhovnii akademii* [From the history of the numismatic collection of the Church-Archaeological Museum at the Kyiv Theological Academy]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk*, vol. 1, pp. 132–142 [in Ukrainian].
- Kalendar', Spravochnaja I Adresnaja Kniga g. Kieva na 1916 god: god izdaniia trinadcatyj* (1916). [Calendar, Reference and Address Book of Kiev for 1916: thirteenth year of publication]. Kiev: Tip. S. V. Kul'zhenko [in Russian].
- Korzhuhina G.** (1956). *Novye dannye o raskopkah V. V. Hvojko na usad'be Petrovskogo v Kieve* [New information on the excavations of V. V. Khvoiko at the Petrovsky manor in Kiev]. *Sovetskaja arheologija*, vol. XXV, pp. 318–336 [in Russian].
- Kucheruk O.** (1992). *Karlo Vasylovykh Bolsunovskiy (1838–1924)* [Charles V. Bolsunovsky (1838–1924)]. *Arkheolohiia*, no. 3, pp. 114–123 [in Ukrainian].
- Miller M.** (1954). *Arheologija v SSSR*. Mjunhen [Archeology in the USSR. Munich]. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/14044/file.pdf> [in Russian]
- Oksenykh M.** (2007). *Shliakhy formuvannia zbirky Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy: kolektsii metsenativ i vnesky pryvatnykh osib* [Ways of forming the collection of the National Museum of the History of Ukraine: collections of

patrons and gifts of private individuals]. *Skarbnytsia ukrainskoï kultury: Zb. nauk. pr. (Chernihiv)*, vol. 8, pp. 165–173. [in Ukrainian].

Otchet Kievskogo hudozhestvenno-promyshlennogo i nauchnogo muzeja imeni Gosudarja imperatora Nikolaja Aleksandrovicha za 1914 god [Report of the Kiev Art, Industrial and Scientific Museum named after Emperor Nikolai Alexandrovich for 1914]. (1914). Kiev: Tipografija 1-j Kievskoj Arteli Pechanogo Dela. [in Russian].

I-e pribavlenie k putevoditelju «Kiev i ego okrestnosti»: ulicy, domovladel'cy i nomera ih domov vo vseh vos'mi chastjah goroda Kieva s ego predmest'jami (po svedenijam, sobrannym Kievskoj gorodskoj policiej) [I-th addition to the guidebook «Kiev and its surroundings»: streets, homeowners and their house numbers in all eight parts of the city of Kiev with its suburbs (according to information collected by the Kiev city police)] (1882). Uklad. N. Taranovskij. Kiev: Tip. I. i A. Davidenko [in Russian].

Plivachuk K. (2019). *Skvyrianyň Karlo Vasylovych Bolsunovskiy: hrani naukovoi tvorchosti* [A citizen of Skvira Charles V. Bolsunovsky: the facets of scientific creativity]. *Kyivshchyna: istoriia ridnoho kraiu: materialy oblasnoi naukovopraktychnoi kraieznavchoi konferentsii «Kraieznavchi chytannia imeni Lavrentiia Pokhylevycha»* [Proceedings of the Conference Title]. Uporiadnyky: V. Pererva, O. Rokytska [Eds. V. Pererva, O. Rokytska]. Bila Tserkva: KOIPOPК, pp. 88–94 [in Ukrainian].

Suprunenko O. (2000). *Arkheolohiia v diialnosti pershoho pryvatnoho muzeiu Ukrainy (Lubenskyi muzei K. M. Skarzhynskoi)* [Archeology in the activity of the first private museum of Ukraine (Lubny Museum of K. M. Skarzhynska)]. Kyiv-Poltava: Arkheolohiia [in Ukrainian].

Tsymbaliuk V., Vernyhora V., Ilchenko T. (2003). *Skvyra: storinky istorii* [Skvira: pages of history]. Vyd. 2, zminene i dopovnene. Bila Tserkva. liceym.in.ua/wp-content/uploads/2012/02/skvyra.pdf [in Ukrainian].

Shylin Yu. (2010). *Ekstlibrys M. H. Zakharevycha-Zakharevskoho* [Ex-libris of M. G. Zakharevich-Zakharevsky]. *Podilskyi knyzhnyk: almanakh*, vol. 3. Uklad. T. Solomonova, red. M. Spytisia, red. bibliohr. O. Kizian, vidp. za vyp. N. Morozova [Ed. T. Solomonova]; Upravlinnia kultury i turyzmu Vinnyts. oblderzhadmin., Vinnyts. OUNB im. K. A. Timiriazieva. Vinnytsia: Derzhavna kartohrafichna fabryka, pp. 81–85 [in Ukrainian].